

Bojkot srpskih intelektualaca

IGOR PRIMORAC*

Sažetak

Autor daje kratak prikaz (djelatne ili pasivne) suodgovornosti goleme većine srpskih intelektualaca za agresiju na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu te za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti (uključujući i genocid), što su ih Srbi počinili u tome ratu.

Autor potom nastoji pokazati da, s obzirom na tu suodgovornost, intelektualci izvan Srbije ne smiju nastaviti suradnju sa svojim srpskim kolegama. On podastire argument kako je moralno primjerena reakcija intelektualaca diljem svijeta - obuhvatan, ali selektivan bojkot srpskih intelektualaca.

I.

Tridesetoga svibnja 1992. Savjet sigurnosti Ujedinjenih naroda donio je Rezoluciju br. 757, kojom se "Saveznoj Republici Jugoslaviji" (Srbiji i Crnoj Gori) nameću obuhvatne sankcije. Te su sankcije bile odgovor međunarodne zajednice na srpsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu, i na ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, što su ih Srbi počinili tijekom agresije. Sankcije su bile poglavito gospodarske i političke, ali su također izopćile Srbiju iz međunarodnog sporta, i od svih su zemalja članica UN zahtijevale suspenziju kulturnih, znanstvenih i tehničkih veza s njome. Sankcijama se htjelo izvršiti pritisak na Srbe da obustave agresiju i pristanu na političko rješenje sukoba. No sankcije su, također, trebale i izraziti oštru moralnu osudu srpskoga pohoda na Bosnu i Hercegovinu, kao i srpskih zločina.

Nametanjem sankcija nekoj zemlji uvijek se postavljaju dva pitanja: hoće li se time postići cilj, te jesu li one moralno opravdane? Na prvo pitanje nije lako odgovoriti. Ovdje se i neću upuštati u raspravu o tome, jer se želim usredotočiti na drugu, moralnu stranu problema. Vjerujem da su sankcije bile moralno opravdane, pa i nužne, kao *izraz naglašene moralne osude* srpskih zločina od strane međunarodne javnosti, bilo da su se pokazale učinkovitima kao sredstvo političkoga i gospodarskog pritiska na Srbiju, ili ne. Ne namjeravam zanijekati veliki moralni značaj njihova možebitnog doprinosa prestanku rata, no želim ustvrditi da je taj doprinos bio dodatno, a nipošto ne i jedino mjerilo toga značaja. Moralna je po-

*Igor Primorac, izvanredni profesor filozofije, Hebrejsko sveučilište, Jeruzalem.

ruka sankcija bila veoma važna sama po sebi. Htio bih dodati da ovo nije tek moje osobno, možda čak idiosinkratičko gledište, već i shvaćanje koje je zastupala barem jedna važna međunarodna organizacija koja se bavi problemima ljudskih prava: “Organizacija za nadzor nad poštivanjem ljudskih prava ...podržava /ove/ sankcije ...kao primjereno sredstvo kojim vlada Sjedinjenih Država i druge vlade i međunarodne organizacije izražavaju osudu gaženja ljudskih prava, te sredstvo pomoću kojeg te vlade i organizacije izbjegavaju da i same postanu suučesnicima u tome”.¹

S moralne točke gledišta, nametanje sankcija nekoj zemlji stavlja na dnevni red pitanje kolektivne odgovornosti. No u tome je pogledu slučaj Srbije mnogo jednostavniji od bilo kojega drugog slučaja tijekom posljednjih desetljeća. Za razliku od Iračana, Srbi se ne mogu prikazivati kao žrtve brutalnog diktatora čije su aspiracije mnogima od njih posve strane, niti kao podanici koji sudjeluju u njegovim pothvatima isključivo iz straha i pod prisilom. Niti se pak može reći kako srpska vlast predstavlja tek jedan dio pučanstva, kao što je to bio slučaj s vladom Južne Afrike u vrijeme apartheida. Srpska je vlast izabrana, i u nizu navrata ponovno izabrana, na slobodnim, demokratskim izborima, i nedvojbeno predstavlja političku volju većine. Nadalje, sve se iole značajne oporbene stranke u Srbiji slažu u podršci programu “Velike Srbije”. Kao što su to sami Srbi godinama govorili, sve su njihove značajnije stranke bile objedinjene u jednoj velikoj, svenarodnoj “ratnoj stranci”; razlike među njima odnosile su se tek na taktička pitanja. Na čelu vladajuće i nekih oporbenih stranaka godinama se nalaze osobe što ih razna međunarodna tijela i organizacije optužuju za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Glasujući, u više navrata, za političare koji su osumnjičeni za ratne zločine, kao što su Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj, Mirko Jović i Željko Ražnjatović-Arkan, Srbi su jasno pokazali cijelome svijetu što o svemu tome misle, i time posve pojednostavili problem kolektivne odgovornosti. Doduše, jedna posve mala skupina od početka se protivila ratu; osim toga, u ovom, kao i u svakom takvom slučaju, treba uzeti u obzir i djecu. Nepovoljne posljedice sankcija na njih nedvojbeno su nezaslužene i nepravedne. No kad razmotrimo razloge pravde i druge moralne razloge u prilog sankcija protiv Srbije, nameće se zaključak da je ta nepravda moralna cijena koju je u ovome slučaju trebalo platiti.²

Budući nadasve sredstvo međunarodne politike, sankcije su bile vezane za kaotične i najvećim dijelom nevoljke pokušaje međunarodne zajednice da u pogledu sukoba u Bosni i Hercegovini poduzme nešto više od

¹ *War Crimes in Bosnia-Herzegovina: A Helsinki Watch Report*, Human Rights Watch, New York, 1992., str. 154.

² O kolektivnoj odgovornosti vidi: May, Larry and Hoffman, Stacey (eds.), *Collective Responsibility: Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*, Rowman & Littlefield, Savage, MD, 1991., napose članke Joela Feinberga i Howarda McGaryja.

pružanja humanitarne pomoći. Neke od sankcija bile su suspendirane 1994. godine, kako bi se Beograd privolio da ograniči podršku Palama. Ostale su ukinute u Daytonu, pod uvjetima koje mnogi drže isuviše blagima. Što god da o tome odluči nacionalna i međunarodna politika, uvjeren sam da postoje dobri razlozi za to da pojedinci i nevladine organizacije diljem svijeta nastave bojkotom Srbije kao da su sankcije i dalje na snazi. No u ovome se članku želim usredotočiti na intelektualce, i iznijeti prijedlog bojkota srpskih intelektualaca.

II.

Srpski intelektualci igraju ključnu ulogu u oblikovanju velikosrpske ideje, u njezinoj razradi i popularizaciji, tijekom više od jednog i pol stoljeća. Priroda i implikacije te ideje nadaju se jasno već iz naslova tekstova što predstavljaju glavna poglavlja njezine povijesti: “Srbi svi i svuda” (Vuk Karadžić, 1849.), “Do istrage vaše /tj. Hrvata/ ili naše” (Nikola Stojanović, 1902.), “Iseljavanje Arnauta” (Vasa Čubrilović, 1937.), “Homogena Srbija” (Stevan Moljević, 1941.).³ Očito, onaj tko, poput Srba, pokušava uspostaviti silno proširenu i *istodobno* etnički homogenu nacionalnu državu na teritoriju čije je pučanstvo etnički pomiješano, mora ne samo osvojiti zemlje drugih naroda nego ih mora i “etnički očistiti” masovnim istrebljenjem i progonstvom, baš kao što to Srbi čine posljednjih godina (ne prvi put). Zbog toga je srpski nacionalizam tako bezobziran i krvožedan, i u modernom europskom kontekstu usporediv samo s nacizmom.

Uloga srpskih intelektualaca u posljednjem velikosrpskom pohodu bila je odlučujuća. *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* (1986.) bio je prvi otvoreni i autoritativni pokušaj oživljavanja velikosrpske ideje poslije Drugog svjetskog rata, u kojem su četnici, u suradnji s njemačkim i talijanskim okupatorima, pokušali uspostaviti “Veliku Srbiju”, te izvršili genocid nad Hrvatima i Muslimanima. *Memorandum* je ustvrdio da je “srpsko nacionalno pitanje” još uvijek neriješeno i usto neodgodivo, te da je “uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, nezavisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo historijsko i demokratsko pravo”⁴. *Memorandum* je odigrao ključnu ulogu u preobražaju Slobodana Miloševića iz staromodnog komunističkog aparatčika u proroka srpskog nacionalizma. Srpski povjesničari i pisci poduzeli su obuhvatnu reviziju balkanske povijesti, prikazujući je kao dugi niz nesebičnih nastojanja Srbije da oslobodi druge narode. Nijekali su srpsku hegemoniju

³Ovi i drugi relevantni tekstovi sabrani su u zborniku Grmek, Mirko - Gjidara, Marc i Štimac, Neven (urednici), *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti jedne srpske ideologije*, Globus, Zagreb, 1993.

⁴*Memorandum SANU*, 10. odjeljak, štampan kao dodatak u knjizi Koste Mihailovića i Vasilija Krestića, *Memorandum SANU - Odgovori na kritike*, SANU, Beograd, 1995., str. 144.

u prvoj Jugoslaviji (1918.-1941.), te branili srpske kolaborante u Drugom svjetskom ratu, a napuhavali zločine što su ih za toga rata počinili kvislinzi drugih jugoslavenskih naroda. Akademici i drugi intelektualci širili su sliku o Srbima kao o narodu koji je predodređen za nešto drukčije i bolje negoli drugi narodi; o narodu po prirodi slobodoljubivom i velikodušnom prema drugima, nesposobnom za mržnju, a kamoli za osvetu ili zločin; kao jedinom među jugoslavenskim narodima koji za sobom ima povijest vrijednu spomena i koji je kadar utemeljiti i očuvati državu. Teolozi (i drugi) uvjerali su svoje sunarodnjake kako su oni “božji”, “nebeski”, “izabrani narod”. Drugi narodi bivše Jugoslavije prikazivani su kao manje vrijedne “pasmine”: lišeni samosvojne kulture, robovi po prirodi i po povijesnoj sudbini; nesposobni da se izbore za vlastitu slobodu i nezavisnost; po prirodi nezahvalni, zavidni, skloni prijevari i izdaji. Hrvati i Muslimani opisivani su kao po prirodi skloni fašizmu i genocidu. Muslimani su, napose, tako drastično i sustavno dehumanizirani - kao “kvaziarapska podkultura”⁵, “ludaci zaraženi azijskom kugom”⁶, “zveri sa ljudskim likom”⁷ - da genocid u Bosni i Hercegovini više nije došao kao nešto posve neočekivano.

U tako revidiranoj verziji, balkanska se povijest prikazuje kao povijest neprestanog žrtvovanja Srba za slobodu i dobrobit drugih južnoslavenskih naroda. Ovi, pak, uvijek uzvraćaju tako što Srbima odriču plodove njihovih pobjeda, te ih podvrgavaju i izrabljuju i, općenito, onemogućavaju i ugrožavaju. Konačni zaključak što se iz svega toga nameće jest čuvena teza Dobrice Ćosića, najvećega srpskog pisca u posljednjim desetljećima, da Srbi uvijek pobjeđuju u ratu, a gube u miru. Razumije se, ako je to istina, i ako Srbi ne žele i nadalje biti gubitnici, oni moraju neprestano biti u ratu.

“Gde je u čitavoj ovoj zlokobnoj priči o samoobmanama i zabludama mesto naših intelektualaca?”, pita srpski pisac Filip David, te odgovara:

“Mnogi od njih, raspaljeni iznenada razbuktalim strastima...stvarali su u jednom već bolesnom organizmu groznicu koja će dovesti do pravoga kolapsa. Institucije kulture, institucije duha, preobražene su u bučne družine koje su trubljama i dobošima najavljuvale buduće krvave zore. Bez takve duboke i temeljite pripreme, gde je nacionalno isticano do samoobožavanja, uz mržnju prema svemu što je drugačije i strano, rat ne bi bio moguć. Naučne i kulturne ustanove stvarale su atmosferu nacionalnog patosa iz kojeg su se rađali različiti ekstremni zahtevi. Još pre dvadeset godina Danilo Kiš pisao je o takvom nacionalizmu kao o paranoji ... kao o ideologiji banalnosti i kiča. Za širenje paranoje pobrinuli su se psihijatri.

⁵Kalajić, Dragoš, “Kvazi-Arapi protiv Evropljana”, *Duga*, 13. 9. 1987.

⁶Đogo, Gojko, intervju u tjedniku *Srpska stvarnost*, 8. 1. 1994.

⁷Milošević, Predrag, *Sveti ratnici*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1989., str. 164.

Nacionalni kič kao uvod u rat preuzeli su neumorni delatnici kulture. Podignute su kulise za *grand guignol* u kojem će smrt igrati svoju predstavu. Institucije kulture pripremale su rat. Politika je taj rat sprovela”.⁸

Brojni istaknuti intelektualci, i napose sveučilišni nastavnici, obnašali su visoke funkcije u beogradskoj vladi, kao i u oporbenim strankama, koje, kao što sam već spomenuo, nisu bile protiv velikosrpskog projekta, već su ga zdušno podržavale. Mihailo Marković, jedan od pisaca *Memoranduma SANU* i potpredsjednik vladajuće Socijalističke partije Srbije od njezina osnutka 1990. godine pa sve donedavno, profesor je filozofije i danas najistaknutiji srpski filozof. Svetozar Stojanović, također poznati profesor filozofije, bio je osobni savjetnik predsjednika “krnje Jugoslavije”, Dobrice Ćosića, tijekom Ćosićeva mandata (lipanj 1992. - lipanj 1993.). Većina vodstva oporbenih stranaka u Srbiji tijekom posljednjih šest godina sveučilišni su nastavnici ili istaknuti intelektualci: pisac Vuk Drašković (Srpski pokret obnove), prof. Dragoljub Mićunović, prof. Kosta Čavoški, dr. Zoran Đinđić (Demokratska stranka), dr. Vojislav Šešelj (Srpska radikalna stranka). Isto to vrijedi i za četničku “republiku” u Bosni i Hercegovini: donedavno je njezin “predsjednik” bio dr. Radovan Karadžić, psihijatar i pjesnik, “potpredsjednik” prof. Nikola Koljević, a “ministar vanjskih poslova” prof. Aleksa Buha.

To je, razumije se, tek srpska intelektualna elita; njoj treba dodati bezbrojne manje poznate intelektualce, koji su na lokalnoj razini jednako predano radili na ostvarenju i promicanju nacionalnoga programa, kako u Srbiji tako i u okupiranim dijelovima Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

III.

Ovdje se nameće sljedeći prigovor: zasigurno ima i jako, jako puno onih srpskih intelektualaca koji nisu djelatno sudjelovali u posljednjem velikosrpskom pohodu: koji nisu surađivali u sastavljanju nacionalnog programa, nisu huškali mase, nisu radili na promicanju rata, nisu domaćoj i stranoj javnosti objašnjavali i opravdavali zločine. To je posve točno. Ali se oni - a to znači gotovo svi preostali srpski intelektualci - nisu ni protivili ratu i zločinima, nisu se ni na koji način javno od njih ogradili. S obzirom na osebjnost srpskoga rata protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine-

⁸David, Filip, *Fragmenti iz mračnih vremena*, Beogradski krug, Beograd, 1994., str. 44-45.

Obuhvatna analiza djelatnog doprinosa srpskih intelektualaca velikosrpskom pohodu tek treba biti napisana; no neke predranje već su objavljene. O ulozi SANU: Milosavljević, Olivera, “Upotreba autoriteta nauke”, *Republika*, 31. 7. 1995. O Udruženju književnika Srbije: Gojković, Drinka, “Trauma bez katarze”, *ibid.*, 30. 6. 1995. O srpskim orijentalistima: Cigar, Norman, “Serbia’s Orientalists and Islam: Making Genocide Intellectually Respectable”, *The Islamic Quarterly*, vol. 38 (1994.).

ne, te na karakter i razmjere srpskih zločina, može se ustvrditi kako je svaki građanin Srbije imao moralnu dužnost da se usprotivi onome što se činilo i u njegovo ili njezino ime, ili da se barem od toga ogradi. To se napose može ustvrditi kad je riječ o srpskim intelektualcima, iz dva razloga. Prvo, zato što su tako brojni srpski intelektualci, i gotovo cjelokupna srpska intelektualna elita, izravno suodgovorni za rat i za zločine. Drugo, intelektualci profesionalno barataju riječima, predodžbama, idejama, i stoga su u osobito povoljnom položaju da svoja uvjerenja, vrijednosti, načela, obznane i objasne svojim sunarodnjacima: da javno podrže službenu politiku, ili pak da joj se suprotstave ili se barem od nje ograde.

U obranu onih koji nisu djelatno sudjelovali u posljednjem pokušaju ostvarenja velikosrpskog projekta, ali mu se također nisu ni javno suprotstavili ili se od njega ogradili, može se reći da ništa što su intelektualci mogli reći, napisati, ili učiniti, nije moglo spriječiti izbijanje rata, niti ga prekinuti kad je već bio započeo, niti pak ozbiljnije utjecati na njegov tijek. Prosvjedovanje ih je jedino moglo dovesti u neugodnu, možda i vrlo neugodnu situaciju, a da od toga ni za koga ne bude nikakve koristi.

Ova obrana pretpostavlja da ograđivanje i prosvjed imaju smisla i mogu nam biti dužnost samo kad ima izgleda da će utjecati na djela od kojih se ograđujemo ili protiv kojih prosvjedujemo. To je, dakako, važan razlog za prosvjedovanje ili ograđivanje od onoga što nam je neprihvatljivo; ali ne i jedini razlog za to. Ponekad ima smisla prosvjedovati protiv nečega, odnosno ograditi se od nečega, što držimo moralno nedopustivim - ponekad nam prosvjed ili ograđivanje može biti i dužnost - iako na taj način to nećemo otkloniti ili na bilo koji način izmijeniti. Za takv prosvjed ili ograđivanje - koje možemo označiti kao simboličko - može postojati drukčiji, ali ipak važan razlog.

Ovdje se želim osloniti na raspravu o simboličkom prosvjedu Thomasa E. Hilla, koja je očito relevantna za slučaj srpskih intelektualaca. Hill navodi sljedeće uvjete za takav prosvjed:

(a) Prosvjed se odnosi na ozbiljnu nepravdu nanijetu drugima. (b) Nema razloga očekivati da će prosvjed obustaviti dotičnu nepravdu, spriječiti njezino ponavljanje, ili je na bilo koji način ispraviti. (c) Prosvjed onome tko prosvjeduje može nanijeti izvjesnu štetu, ali ne i prouzročiti veliku nesreću. (d) S razlogom se može očekivati da će utjecaj prosvjeda na dobrobit drugih biti minimalan, ili da će protest imati podjednako dobre i loše posljedice.⁹

Smisao je simboličkog prosvjeda ili ograđivanja u sljedećem: Kada zlo ili nepravdu čini netko tko je povezan sa mnom na neki dovoljno značajan način, i napose kada se to čini u ime skupine kojoj i ja pripadam, mogu prosvjedovati protiv toga zla ili nepravde, ograditi se od dotičnih djela i

⁹Hill, Thomas, E., Jr., "Symbolic Protest and Calculated Silence", *Philosophy and Public Affairs*, vol. 9. (1979./80.), str. 84-85.

od njihovih počinitelja, kako bih pokazao da se to *ne čini* i u moje ime, i time rekao nešto važno o tome tko sam i što sam. Jer, “tko sam ja’ s moralne točke gledišta - na primjer, nacist, rasist, kršćanin, humanist - ovisi ne samo o mom djelatnom doprinosu raznim dobrim i zlim pothvatima. To u izvjesnoj mjeri ovisi i o tome s kim i s čim sam u svezi. A ovo, opet, u nekim kontekstima znatno ovisi o simboličkim postupcima koje sam spreman učiniti”¹⁰. Ti simbolički postupci svjedoče o tome da odista prihvaćam izvjesna uvjerenja, načela, vrijednosti, koja na taj način određuju tko sam i što sam. Oni, također, sprječavaju one što počinjaju zlo ili nepravdu protiv koje prosvjedujem ili se od nje ograđujem da se i nadalje drže kao da to čine i u moje ime. Ja, dakle, prosvjedujem protiv njihovih zločina ili se od njih ograđujem “ne toliko zato da sam ne uprljam ruke, već prije da izbjegnem da (svojom šutnjom) opravdam krvava nedjela drugih”.¹¹ Hillovoj bih analizi simboličkog prosvjeda htio dodati samo jedno: po mome sudu, što je zlo veće, što je drastičnija nepravda od koje se treba ograditi ili protiv nje prosvjedovati, to je dužnost da se to učini obvezatnija, stroža.

IV.

Srpski se intelektualci - osim *vrlo malog* broja iznimnih slučajeva - mogu podijeliti u dvije skupine: jedne koji su sudjelovali u oblikovanju, promicanju, pa čak i izvršavanju genocidnog velikosrpskog projekta, i druge koji nisu poduzeli ništa da se od njega ograde, premda su to mogli i trebali učiniti. Zapravo, njihova je moralna dužnost da to učine bila nadasve ozbiljna, pošto su zlo i nepravda o kojima je riječ krajnje ozbiljni: ono što se godinama činilo i u njihovo ime, bili su ratni zločini i zločini protiv čovječnosti, uključujući genocid. Povrh toga, oni su, kao intelektualci, imali mogućnosti i prilike da obznane svoj stav. Da su se ogradili od rata i u njemu počinjenih zločina, možda bi pretrpjeli izvjesnu štetu, ali ih to ne bi izložilo nikakvoj katastrofi.

Stoga držim da se intelektualci *izvan Srbije* trebaju ograditi od svojih srpskih kolega. Mislim da je primjereni - jedini primjereni - način da se to učini, sustavni bojkot. Ne trebamo surađivati s njima ni na koji način, ni u kojem kontekstu. Njihov istraživački rad ili umjetnička djelatnost ne smiju dobiti nikakve financijske potpore iz inozemstva. Ne smije biti nikakvih uzajamnih posjeta. Ne treba ih pozivati na znanstvene skupove, niti im omogućavati gostovanje na našim sveučilištima i istraživačkim institucijama. Ne treba im omogućiti da svoja djela objavljuju, izvode, ili izlažu izvan Srbije. Niti, pak, mi trebamo putovati u Srbiju, sudjelovati na znanstvenim skupovima u toj zemlji, itd.

¹⁰Ibid., str. 90.

¹¹Ibid., str. 98.

Zašto? Hoće li takav bojkot utjecati na srpske intelektualce? Na neke možda hoće. Barem neki od njih drže do mogućnosti što ih pruža nazočnost na međunarodnoj znanstvenoj i kulturnoj sceni. No čak i ako ne možemo biti sigurni da će bojkot imati ikakva značajnijeg učinka na srpske intelektualce, ipak ih trebamo bojkotirati. Trebamo to učiniti, kako bismo na taj način izrazili moralnu odbojnost spram duboko rasističkog, genocidnog programa “Velike Srbije”, te ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti počinjenih u pokušaju da se on ostvari, kao i spram svih onih koji su taj program oblikovali, promovirali i nastojali ostvariti, ili se pak od njega nisu ogradili, premda su to mogli i trebali učiniti. Ako bismo nastavili komunicirati i surađivati sa srpskim intelektualcima kao što smo to činili prije rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, time bismo im zapravo rekli kako nemamo nikakvih ozbiljnijih zamjerki na njihovo držanje u razdoblju uoči i tijekom raspada Jugoslavije. A ako bismo to rekli, time bismo doveli u pitanje vlastitu privrženost temeljnim moralnim načelima, temeljnim vrijednostima moderne uljudbe, koje su Srbi godinama otvoreno i sustavno gazili. Time bismo, također, pokazali potpuno odsustvo brige i sućuti za stotine tisuća pobijenih civila u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te milijune nesrba opljačkanih i protjeranih iz svojih domova, ili pak podvrgnutih režimu apartheida, u okupiranim dijelovima tih dviju zemalja i unutar međunarodno priznatih granica same Srbije.

Bojkot koji predlažem treba biti, koliko je god moguće, obuhvatan i temeljit. No, on također treba biti selektivan. Trebamo bojkotirati veliku većinu srpskih intelektualaca, ali ne sve. Jer, neki su se srpski intelektualci otpočetak protivili velikosrpskom projektu: javno su osuđivali rat Srbije protiv njenih zapadnih susjeda i zločine počinjene tijekom toga rata. Za to je trebalo imati hrabrosti, budući da su to činili u ozračju nesnošljivosti, pa i neprijateljstva, i po cijenu da budu obilježeni kao “loši Srbi”, izdajnici, itd. Oni su većinom članovi *Beogradskog kruga* - skupine od oko četiri stotine intelektualaca, među kojima su prof. Bogdan Bogdanović, vodeći srpski arhitekt, filozofi poput prof. Slobodana Životića i prof. Svetlane Knjazev, sociolozi poput prof. Nebojše Popova, pravnici poput prof. Slobodana Vasiljevića, te pisci, novinari, kazališni i filmski kritičari, i drugi¹². Bojkot o kojem je ovdje riječ ne može se, dakako, odnositi i na njih: njima dugujemo uvažavanje i podršku. Druga bi strana bojkota trebala biti sustavno nastojanje da izrazimo uvažavanje njihova stava i da ih podržimo na svaki mogući način u suprotstavljanju zločinačkome ratu što ga je njihova zemlja vodila protiv susjednih zemalja, i ideologiji koja je u tome ratu bila na djelu. No tih je pojedinaca, na žalost, tako malo i toliko su drukčiji od ostalih srpskih intelektualaca, da ih nije teško razlikovati.

¹²Mnogi od njih su zastupljeni u dva zbornika što ih je izdao Beogradski krug: *Druga Srbija* (1992.) i *Intelektualci i rat* (1993.)

Na kraju, htio bih ukratko razmotriti neke moguće nedoumice i prigovore.

(1) Moglo bi se ustvrditi da je moj prijedlog ostao posve apstraktan i da nisam ništa rekao o nizu praktičnih pitanja s kojima bi se suočio svatko tko bi se sa mnom načelno složio. Tko treba bojkotirati srpske intelektualce: pojedinci, organizacije, ustanove? Tko treba donijeti i obznaniti odluku o bojkotu? Tko treba odlučiti o njegovome prestanku i pod kojim bi ga uvjetima trebalo okončati?

To su, bez sumnje, važna pitanja. No njihov je značaj praktičke, a ne načelne prirode. Moja se argumentacija obraća, kako pojedincima tako i organizacijama i ustanovama. Ovdje se obraćam svakome čitatelju, pozivajući ga da razmotri razloge koje sam naveo u prilog bojkotu i, ako mu se oni čine uvjerljivima, da bojkotira srpske intelektualce pojedinačno, kao i odgovarajuće srpske organizacije i ustanove. Prijedlog je također upućen organizacijama i ustanovama. Organizacija kakva je, recimo, Društvo hrvatskih književnika, može taj prijedlog iznijeti na raspravu jednako kao što to čini s bilo kojim drugim prijedlogom. Za razliku od pojedinaca, organizacija može odluku o bojkotu formalno obznaniti. Što se, pak, tiče okončanja bojkota, o tome bi trebalo odlučivati od slučaja do slučaja, primjereno držanju dotičnog pojedinca, organizacije ili ustanove tijekom srpskoga pohoda na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Bojkot onih srpskih intelektualaca, organizacija i ustanova koje su svojom šutnjom pasivno podržavale rat, mogao bi ih potaknuti da pokušaju shvatiti intelektualni i moralni smisao te šutnje, i da je barem sada prekinu. Naknadna osuda rata i u ratu počinjenih zločina, kao i vlastite šutnje, te djela koja bi posvjedočila o osjećaju potrebe za iskupljenjem, mogla bi biti osnova za okončanje bojkota. Oni srpski intelektualci, organizacije i ustanove koji su djelatno učestvovali u oblikovanju, promicanju i ostvarivanju genocidnog programa “Velike” i “etnički homogene” Srbije predstavljaju mnogo teži problem. Njih treba bojkotirati dokle god njihova zemlja ne prođe proces poput procesa denacifikacije koja je nametnuta Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata. Po sudu mnogih, uključujući i neke iz proturatnih krugova u Srbiji, takav je proces neophodan uvjet povratka Srbije u zajednicu uljudenih naroda.

(2) Moglo bi se prigovoriti kako je sporazum u Daytonu ideju bojkota učinio irelevantnom.

Takav bi prigovor pokazao nerazumijevanje prirode moga prijedloga. Čak i ako taj sporazum odista predstavlja kraj rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, to ništa ne mijenja na stvari. Jer, argument u prilog bojkotu intelektualaca nije utilitarističkog karaktera: opravdanje takvog bojkota ne nalazi se u njegovom možebitnom utjecaju na bojkotirane intelektualce, odnosno na opću situaciju u Srbiji. Ovdje je riječ o deontološkom argumentu, koji se temelji na *retrospektivnim* moralnim razlozima. Čak i ako je rat u zemljama bivše Jugoslavije odista okončan, ostaju činjenice djelatne ili pasivne upletenosti srpskih intelektualaca u rat što ga je njihova

zemlja vodila i zločine što ih je u tome ratu počinila. Stoga ostaje i pitanje o moralno primjerenom odnosu intelektualaca izvan Srbije prema tim činjenicama.

(3) Moglo bi se reći da moj prijedlog znači unosenje političkih mjerila u oblast u kojoj politici nema mjesta. Pišući o akademskome bojkotu Južne Afrike prije ukidanja apartheida, Michael Davis veli:

“Ako bi se, na primjer, engleski fizičari htjeli kloniti samo onih južnoafričkih sveučilišnih nastavnika i istraživača koji podržavaju apartheid, takav bi selektivni bojkot od njih zahtijevao da se služe političkim mjerilima (a ne tek adresom) kad odlučuju o tome koga da prime na svoj skup. (...) Većina sveučilišnih nastavnika i istraživača takva politička mjerila vezuju za ugnjetačke političke režime. Malo bi koji od njih htio da njegovo stručno udruženje oponaša režim koji bojkotiraju”.¹³

Ovo, međutim, nije valjan prigovor ni mome prijedlogu bojkota srpskih intelektualaca, niti pak svojedobnom akademskom bojkotu Južne Afrike. Problem apartheida postavljao se, dakako, na političkoj razini. No to nije bio isključivo, pa ni primarno, politički, već nadasve moralni problem. A tvrdnja da, kad se dovode u pitanje neke temeljne norme i vrijednosti, u raspravi o akademskim pitanjima smijemo, pa i trebamo, uzeti u obzir i moralne razloge, nešto je posve drugo negoli tvrdnja da u takvoj raspravi treba uvažiti politička mjerila. Isto to vrijedi i kad je riječ o suodgovornosti srpskih intelektualaca za rat njihove zemlje protiv susjednih zemalja i za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti što su ih Srbi u tome ratu počinili.

(4) Ne bi li predloženi bojkot povrijedio načelo akademske slobode - načelo koje bi moralo imati naročiti značaj upravo za sveučilišne nastavnike i istraživače, te za intelektualce općenito?

Na ovo bih odgovorio sa dva alternativna protuargumenta. Bojkot bi trebao izraziti našu moralnu osudu držanja srpskih intelektualaca i naše ograđivanje od njih. Stoga on ne bi mogao biti shvaćen kao ograničenje njihove akademske slobode. Kao što veli John Stuart Mill, “imamo pravo ... postupati na razne načine sukladno našem nepovoljnom mišljenju o drugome, ne da bismo gušili njegovu individualnost, već da bismo izrazili svoju vlastitu. Na primjer nismo obvezni težiti za njegovim društvom; imamo ga pravo izbjegavati...”¹⁴

Ovdje se ne mogu upustiti u raspravu o prirodi, temeljima i opsegu akademske slobode. No i ako bi se moglo pokazati da je shvaćanje akademske slobode što ga ove riječi pretpostavljaju - preusko, i da bi pred-

¹³Davis, Michael, “Academic Boycotts”, *Perspectives on the Professions*, Vol. 15 (1995./96.), No. 1, str. 2.

¹⁴Mill, J.S., *On Liberty*, ed. By Shields, C., Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1956., str. 94.

loženi bojkot odista povrijedio tu slobodu shvaćenu na obuhvatniji način, to još uvijek ne bi bio uvjerljiv argument protiv bojkota. Jer, kako god da je shvaćamo, akademska sloboda ne može biti apsolutno moralno načelo. U nekim slučajevima nad tim će načelom prevagnuti drugi, još važniji moralni razlozi. Suodgovornost srpskih intelektualaca za najveću moralnu katastrofu u Europi nakon Drugog svjetskog rata zasigurno je takav slučaj.

(5) Pa ipak, intelektualcima može biti posve neprivlačna ideja bojkota drugih intelektualaca. Jer oni se smatraju intelektualcima, između ostaloga, na temelju zauzimanja za razum i dijalog, i obično se smatraju dužnima ustrajati na dijalogu s drugim intelektualcima i onda kad su suradnja i komuniciranje između njihovih država i naroda dovedeni u pitanje, pa i posve prekinuti.

To je točno, i od velikog značaja kad do prekida suradnje i odnosa između država i naroda dođe zbog oštrog sukoba gospodarskih ili političkih interesa. Međutim, razmimoilaženje između međunarodne zajednice i Srbije nije tek gospodarske ili političke prirode. Ono je posljedica najtežih ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, uključujući genocid, što su ih Srbi godinama činili u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Riječ je, dakle, o razmimoilaženju glede najtemeljnijih moralnih vrijednosti, vrijednosti koje definiraju našu uljudbu. A kad se te vrijednosti dovode u pitanje, intelektualci ne smiju šutjeti¹⁵.

¹⁵Tekst izlaganja na Odsjeku za političku znanost Istraživačke škole društvenih znanosti (RSSS) Australskog nacionalnog sveučilišta, Canberra, 29. svibnja 1996., i u Centru za filozofiju i javne poslove (CPPI) Sveučilišta u Melbourneu, 27. studenog 1996.

Dugujem zahvalnost Michaelu Davisu, Robertu L. Holmesu, Williamu H. Shawu i Saulu Smilanskom za primjedbe na prvotnu verziju teksta.

Igor Primorac

BOYCOTT OF SERBIAN INTELLECTUALS

Summary

The author gives a brief account of the (active or passive) complicity of the overwhelming majority of Serbian intellectuals in the Serbs' war on Croatia and Bosnia-Herzegovina and the war crimes and crimes against humanity, including genocide, they have committed in its course.

The author then argues that in view of this complicity, intellectuals outside Serbia should not be doing "business as usual" with their Serbian colleagues. He advances an argument for a comprehensive, but selective, boycott of Serbian intellectuals as the morally appropriate response of intellectuals the world over.